

Ressenya

Cap a nous paradigmes en el camp de les drogues

Drogas y delitos: aproximación criminológica a las sustancias psicoactivas. Domingo Comas Arnau (2019)
Madrid, Editorial Síntesis, Colección Criminología-
Manuales
(versió en línia: www.sintesis.com)
378 p.
ISBN: 978-84-9171-309-8

Oriol Romaní

*Departament Antropologia, Filosofia i Treball Social,
Universitat Rovira i Virgili (URV)*

El primer que vull assenyalar és que som davant un llibre que, en un context purament acadèmic, es podria haver titulat quelcom semblant a “Una perspectiva socio-antropològica aplicada de les substàncies psicoactives” o qualsevol altre títol igual de gris. Perquè malgrat que la primera part del títol pugui despistar, quan veiem el subtítol ja ens podem fer una idea per on aniran les coses, doncs es tracta, en efecte, d’un magnífic i actualitzat estat de la qüestió del “tema de les drogues” des d’una òptica pluridisciplinar dins el camp de les ciències socials. Però en haver-lo situat en un camp, no només teòric, si no també professional d’intervenció, com la criminologia (i en el que no és casual que hagi reservat un lloc important a l’empirisme utilitarista) li permet desenvolupar-lo unint amb rigor aspectes teòrics i d’intervenció social, per acabar reivindicant una criminologia pública, professional, crítica i pràctica. A això caldria afegir-hi que, segurament, una obra purament teòrica hauria tingut un recorregut molt més limitat que no pas un manual que, com a tal, té assegurat un públic fonamental en aquest àmbit d’intervenció. Cosa que valoro com una política comercial encertada, no només des del punt de vista crematístic, sinó sobretot polític; cal que la gent que treballa en terrenys com aquest tinguin les coses clares, i un llibre així segur que hi ajuda.

Aquesta expressa voluntat d’unir coneixement i pràctica es fa evident en la pròpia estructura del llibre, ja que cada capítol finalitza amb unes “Propuestas de ejercicios para la reflexión y el debate” i, de tant en tant, per reforçar determinats

temes que considera especialment rellevants, redacta un apartat que, sota el títol general de “No dejes de leer” desenvolupa anàlisis específiques amb referències bibliogràfiques sobre els temes dels que es tracti. Tot això li dóna aquest aire expressament buscat de manual, en el millor sentit de el terme, que el converteix en una eina que pot ser molt útil tant per a l'aprenentatge com per a la consulta.

El primer aspecte que l'autor resol amb molta solvència és el de la pròpia definició del camp de les drogues: parteix del conegut triangle “contextos, subjectes i substàncies”, que en el seu moment va representar una ruptura epistemològica respecte a les visions reduccionistes del que eren les drogues, provinents sobretot de la criminologia, la psicologia i la psiquiatria, o de la biomedicina de base positivista; però parteix del triangle per descompondre'l fins a proposar una altra figura geomètrica, un heptàgon. En aquest, s'agrupen les perspectives disciplinàries i professionals que engloben de manera sistemàtica diferents nivells de la realitat en cada un dels sistemes de coneixement i intervenció sobre les drogues, que serien el biològic, els de la informació, la cultura, la societat, i l'individu, així com els de les normes i l'actuació. Aquest plantejament metodològic permet captar de manera organitzada la complexitat inherent al camp d'estudi que s'aborda en aquest treball.

Això el porta a discutir la definició del concepte de droga, en sentit estricte. De manera coherent amb el plantejament holístic que acabem de veure, proposa el concepte alternatiu de substàncies psicoactives, al considerar que la idea de droga està massa connotada per la prohibició, massa lligada a la criminalització contemporània d'algunes d'aquestes substàncies psicoactives. Cosa que és molt correcte per referir-nos a tots els productes que formen part d'aquesta categoria, des de l'alcohol o el tabac, les drogues fiscalitzades, o la majoria de medicaments. Però crec que tenir en compte el concepte èmic de droga té també alguns avantatges, ja que d'aquesta manera no desapareix la potent ambivalència (que tan útil és en l'anàlisi sociològica, segons ens va recordar Merton) del concepte de droga, que precisament per totes les seves contradiccions s'ha convertit en una bona lent d'anàlisi de les nostres societats.

Cenyint-nos encara a aquestes primeres aproximacions conceptuals, crec que Comas fa un molt bon ús de perspectives històriques i transculturals, per exemple quan es planteja quines són les preguntes pertinents per parlar de drogues, en un apartat de gran agudesia (2.1.2), on evidencia les contradiccions derivades de la intersecció de tres sistemes diferents, el legal, el mèdic i el del dopatge esportiu. Però aquestes perspectives històriques i transculturals queden limitades a les societats contemporànies (o a tot estirar, en algun cas, les modernes), i em sembla que saber com “altres societats”, sigui en el món modern o en èpoques històriques més remotes, han gestionat la qüestió de les substàncies psicoactives, o algun dels seus aspectes concrets, sempre ajudarà a aprofundir el coneixement dels processos que han portat a la situació actual.

Entre els diferents motius pels que destaca el llibre hi ha, sens dubte, el de l'anàlisi de la situació espanyola, tan des del punt de vista històric com actual. Crec que dels llibres sobre drogues és on podem trobar analitzats amb més rigor, per un cantó, el desenvolupament històric del que en podríem dir “el problema de la droga a Espanya”, tema sobre el que Joan Carles Usó també ha escrit pàgines brillants, encara que Comas es centra més en les institucions d'assistència i control. Quan parla de l'aplicació dels convenis internacionals sobre drogues, que si a nivell internacional passen per una sèrie de sinuosos processos molt ben descrits (des de perquè l'alcohol i el tabac van quedar fora dels convenis, l'experiència del nazisme, o la influència en

ells dels moviments juvenils dels seixanta), al parlar de la seva aplicació al cas espanyol apareix amb total claredat una certa especificitat, consistent en l'ambivalència feta costum, potser, en part, producte de la cultura catòlica heretada del barroc, però alimentada sens dubte per la dictadura franquista i les seves polítiques autàrquiques, i que descriu d'aquesta manera:

Es cierto que en 1955 asumimos la mayor parte de tratados de la ONU, pero de una forma peculiar de la que el tema de la prostitución es el mejor ejemplo: dejó de ser legal pero no para pasar a ilegal, como informamos a la ONU, sino para mantenerse, hasta la actualidad, en una alegalidad peculiar. Con relación a las drogas se actuó de manera similar (pag. 105).

També em sembla molt encertada la proposta de revisió del context espanyol en quatre etapes al llarg del S.XX, tot i que s'atura especialment en l'epidèmia d'heroïna dels vuitanta i en un aspecte culturalment molt rellevant, com és el pes de l'opinió pública en relació a les polítiques de drogues.

Crec que una aportació especialment original, que l'apropa a aportacions que historiadors de la medicina com Bernabeu o Perdiguero han fet en el seu camp, és la de l'anàlisi de les peculiaritats de la criminologia positivista a Espanya, aspecte que, sobretot en històries de les drogues d'un generalisme d'orientació anglosaxona molt marcat, se solen passar per alt. És clar que potser es passen per alt perquè aquells criminòlegs, de drogues, drogues, no en van parlar gaire. Però estic d'acord amb ell que si s'hagués tingut en compte aquesta experiència criminològica «pròpia», segurament s'haurien pogut estalviar després alguns errors.

Per altre cantó, i encara amb referència al context espanyol, es nota l'experiència de l'autor en el camp de la intervenció en “els trastorns de l'espectre per substàncies psicoactives” com, des del meu punt de vista, de manera molt encertada proposa definir al que de forma més genèrica solem anomenar com problemes relacionats amb els consums de drogues. És molt clarificadora l'anàlisi de com es va anar concretant a les institucions la òptica transdisciplinar que serà coneguda com el model biopsicosocial sota el predomini de la psicologia (doncs psicòlegs i psicòlogues van ser els que van predominar en la seva aplicació); malgrat que aquí em sembla que no valora en la seva justa mesura l'impacte que van tenir les polítiques de reducció de danys, sobretot a la primera dècada dels 2000. I és francament brillant, i molt necessària per saber de què parlem, la crítica que fa al capítol 7 sobre el model neurològic de l'addicció, mostrant com la seva progressiva imposició, justificada pel discurs d'un cert científisme, s'ha fet en realitat a partir de lògiques institucionals mediatitzades per les retallades pressupostàries de les polítiques d'austeritat.

Un altre aspecte en el que el llibre és especialment sòlid és en el de les anàlisis de les teories socio-criminològiques i político-culturals, que constitueixen en realitat un molt bon repàs de l'evolució de les teories clàssiques sobre control i marginació social, cosa que fa des de dos punts de vista diferents. El primer més centrat en com aquestes teories han problematitzat el tema de l'alcohol i altres drogues. I el segon, analitzant els principals enfocaments d'aquestes teories, que es relacionen en part amb el sistema internacional de fiscalització: la criminologia liberal i crítica, el naturalisme, centrant-se principalment en Matza, i el constructivisme social. Crec que val la pena subratllar les seves conclusions en aquest aspecte, és a dir, que les teories del control social haurien d'abocar en polítiques socials, cosa que hauria de produir un model de seguretat ciutadana basat en drets (“las teorías del control social no deberían ser valoradas por lo que explican y describen, sino por lo que proponen hacer: garantizar los derechos sociales”, p. 171). Això em fa pensar que potser es

podria entendre com una política garantista de drets personals i col·lectius bàsics, que enllaçaria amb tot un conjunt de processos alternatius, almenys en part, com la justícia juvenil reparadora, les polítiques de reducció de danys en drogues, les economies basades en el cooperativisme local i les energies netes, o els intents de gestió comuna d'allò públic, elements que, juntament amb altres, anirien construint una "política de la vida" des de baix, diferent en la seva orientació a la "biopolítica" analitzada per Foucault, però que podrien ser a la base d'una "biopolítica" radicalment democràtica o fins i tot comunista, com planteja Panagiotis Sotiris, en la seva polèmica amb Agamben a rel del covid-19. Quedi apuntat com a nota per anar-hi pensant.

En aquests aspectes teòrics li faria una petita crítica, més que res perquè també l'he vist repetida a altres llocs, per com "despatxa" la presentació del constructivisme social, si del que parlem és de l'obra clàssica de Berger i Luckman sobre "La construcció social de la realitat". Aquesta obra no veig que respongui a "un model purament platònic" i que en ella es defensi que "no hay una realidad tangible al margen del relato y todo son relatos" (pag. 164). Si som precisos, advertirem que, partint principalment de dos filons teòrics com són el marxisme i la fenomenologia, aquests autors plantegen que tal construcció social es basa en la contínua interacció dialèctica entre les condicions materials d'existència, (les "dades dures" de la realitat), i la pantalla cultural a través de la qual les interpretem i ens relacionem amb elles, els famosos relats (que, per complicar la cosa, també són part d'aquesta mateixa realitat, és clar). Es tracta d'una perspectiva que, com reconeix el mateix Comas, ha enriquit les teories del control social i, independentment de la responsabilitat que hi hagi tingut, s'ha de distingir clarament del que va passar després. Em refereixo al desenvolupament (a costa del constructivisme social?) d'una línia d'anàlisi idealista que va acabar prioritzant els relats, fins que la seva omnipresència va ser la característica principal d'això que, juntament amb el descobriment del Mediterrani per part de certa Acadèmia anglosaxona (en forma d'un Gramsci i un Bourdieu desposseïts de les seves matrius crítiques) es va conèixer com el postmodernisme. Però em sembla poc precís confondre aquest amb la perspectiva de Berger i Luckman per més que pugui provenir d'ella, a manera, per a alguns, d'un fill bastard.

Com podeu suposar, el llibre contempla molts més aspectes que els mencionats fins ara, com la incidència de la perspectiva de gènere en el món de les drogues, la qüestió de les presons, l'exclusió social, els canvis de percepcions de les drogues a nivell global, relacionats amb la gestió dels riscos, les polítiques urbanes de control, l'epidèmia d'opiacis als Estats Units o l'existència dels primers mercats regulats de cannabis.

Sigui com sigui, es tracta d'una obra imprescindible per a les persones que treballin en el món de les drogues i/o de la criminologia, per aquelles que des de l'acadèmia vulguin estar al corrent dels temes més candents en les anàlisis de la realitat sociocultural i també per a qualsevol persona interessada a com funcionen les coses a la nostra societat.

© Copyright Oriol Romaní, 2020

© Copyright *Quaderns de l'ICA*, 2020

Fitxa bibliogràfica:

ROMANÍ, Oriol. (2020), “*Drogas y delitos: aproximación criminológica a las sustancias psicoactivas*. Domingo Comas Arnau (2019) Madrid, Editorial Síntesis, Colección Criminología- Manuales. (versió on-line: www.sintesis.com) 378 p., ISBN: 978-84-9171-309-8”, *Quaderns de l’Institut Català d’Antropologia*, 36 (1), Barcelona: ICA, pp. 130-134. [ISSN 2385-4472].

